

ситуацію в контексті перспектив соціально-економічного та демографічного розвитку країни, що характеризується стрімким зменшенням населення і евентуальним дефіцитом трудових ресурсів уже в найближчому майбутньому.

ПРОБЛЕМИ ТА НАСЛІДКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

*Захаркевич Наталія Петрівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та
страхування Хмельницького університету управління та права*

В умовах світової економічної кризи все більшу роль в соціально-економічному розвитку держав і регіонів відіграє міжнародна міграція високоосвічених і висококваліфікованих трудових ресурсів, яку в світі прийнято називати «інтелектуальною міграцією». Вона формує специфічний сегмент міжнародного ринку праці – наукових кадрів, викладачів, діячів науки і мистецтва, а також висококваліфікованих фахівців. Як зазначає американський вчений Пітер Друкер, «...справжнім капіталом розвинутої економіки ... є знання, а працівники інтелектуальної праці перетворилися в групу, яка визначає цінності і норми суспільства...»²⁸².

Поняття «інтелектуальна міграція» («brain drain») вперше з'явилося в 1962 р в доповіді Британського королівського товариства і означало еміграцію вчених, інженерів і техніків з Великобританії в США. Але дуже швидко його стали широко застосовувати, оскільки вже тоді потоки інтелектуальної міграції в світі істотно зросли і почали впливати на економіку країн. Під впливом міграційної політики держав і геополітичних умов структура потоків інтелектуальної міграції неодноразово змінювалася, разом з цим уточнювався і зміст поняття.

---

²⁸²Друкер П. Классические работы по менеджменту : Classic Drucker / П. Друкер: [Пер. с англ.]. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008.

На межі 40-50-х років XX ст. «Відтік мізків» ототожнювали з від'їздом з Європи за океан талановитих вчених і випускників університетів, зазвичай молодих людей, націлених на наукову діяльність та продовження освіти. Більшість з них прямували в наукові центри США, частково Канади і Австралії. Тільки за 1950-60 рр. в США прибуло близько 100 тис. висококваліфікованих фахівців, в тому числі з європейських країн, що чимало сприяло розвитку американської науки і економіки американського суспільства. Економістами документально доведено, що в Сполучених Штатах Америки з часів Другої світової війни нові технології створювалися головним чином на основі фундаментальних наукових досліджень, проведених «імпортованими» вченими.

Така однобічна міграція негативно позначилась на економічному розвитку Німеччини, Великобританії, Італії, певною мірою Франції і ряду інших країн. Там швидко усвідомили небезпеку «відтоку мізків» і вжили заходи по залученню вчених з країн, що розвиваються. У другій половині 60-х рр. минулого століття політичне керівництво розвинених держав усвідомило необхідність інтелектуалізації суспільної праці і розпочало цілеспрямоване формування національних інтелектуальних ресурсів. Як наслідок, почалася переорієнтація міграційної політики щодо інтелектуальних іммігрантів.

У США був змінений підхід до відбору мігрантів. Якщо до 1965 р відбір здійснювався за національною і віковою ознаками, то після цього іммігрантів стали відбирати за показниками освіти і кваліфікації. В результаті вже в 1968 р кількість іноземних інженерів і вчених-гуманітарієв, що переїхали в США, зросло порівняно з 1965 р майже в 2,5 рази. Тільки за 1966-69 рр. в США офіційно емігрувало 43 тис. інженерів і вчених. Аналогічні зміни відбувалися в інших розвинених країнах Західної Європи. Так, Великобританія, Франція, Німеччина, Канада, продовжуючи залишатися постачальниками інтелектуалів в США, почали стимулювати притоки фахівців з менш розвинених країн, компенсуючи тим самим втрати від «витоку» своїх фахівців. Все це призвело до того, що країни, що розвиваються, стали відчувати брак кадрів як вищої і високої, так і середньої кваліфікації.

Така міграційна ситуація відбилася на розумінні «відтоку мізків», її стали розглядати як «міграцію талановитих і висококваліфікованих індивідів з бідних і ізольованих місць в індустріальні центри». Головними постачальниками вчених-імігрантів в цей період були країни Азії, Латинської Америки і Африки. Всього за 1961-80 рр. тільки в США, Англію та Канаду переїхали понад 500 тис. фахівців – переважно вчених, інженерів і медичних працівників ²⁸³.

У 90-х рр. минулого століття на структуру потоків інтелектуальної міграції істотний вплив зробив розпад Радянського Союзу. Завдяки лібералізації режимів в'їзду і виїзду за кордон громадян країн пострадянського простору, усунення закритості там наукових співтовариств, на Захід виїхала значна частина вчених зі Східної Європи і з територій колишнього СРСР.

У міру того як потоки інтелектуальної еміграції набирали силу, процес отримував відображення і в спробах його концептуалізації. З'явилися різні трактування поняття «інтелектуальна міграція». Її розширене розуміння включало міграцію не тільки науково-технічних фахівців, а й творчої інтелігенції, а найбільш широке трактування вмещувало весь комплекс міграційних потоків кваліфікованих кадрів, які більше одного року працюють за кордоном.

Досить швидко склалися дві конкуруючі концепції в ставленні до інтелектуальної еміграції - «обміну знаннями і досвідом» (brain exchange) і «розтрати мізків» (brain waste). У концепції «обміну знаннями і досвідом» ставлення до інтелектуальної еміграції оцінюється позитивно: люди мігрують у пошуках нового місця використання їх праці з урахуванням своєї професії і кваліфікації. «Приплив мізків» (brain gain) і їх «відтік» (brain drain) присутні в економіці всіх країн і є двостороннім обміном інформацією про становище трудових ресурсів в країні-експортері і країні-імпортері. У концепції «розтрати мізків» ставлення до інтелектуальної еміграції оцінюється негативно. Інтелектуальна еміграція розглядається в якості чистої втрати для сукупної

---

²⁸³ Whelan J.G. Brain Drain: A Study of Persistent Issue of International Scientific Mobility. Washington, 1974. P.12.

робочої сили країни-експортера. Вважається, що відтік висококваліфікованих кадрів підриває здатність країни до соціально-економічного розвитку, веде до зниження в ній рівня життя населення ²⁸⁴.

Такі діаметрально протилежні оцінки процесів безповоротної інтелектуальної міграції вказують на загострення глобального протиріччя між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами на ринку інтелектуальної праці, протиріччя, яке може істотно вплинути на перспективи розвитку міжнародних відносин і на геополітичну ситуацію в цілому.

Щоб розібратися в специфіці сучасної міграції наукових кадрів, необхідно проаналізувати і врахувати складне поєднання причин і мотивів міграції. В розумінні причин інтелектуальної еміграції особливе значення мають регулятори міграційного поведінки (середовище і соціальні норми), які визначають процес прийняття міграційних рішень на індивідуальному рівні. Безпосередньою ж причиною еміграції виступають, як правило, протиріччя між рівнем розвитку особистості, її потребами та можливостями, з одного боку, та умовами їх задоволення - з іншого.

У розумінні мотивів інтелектуальної еміграції існують два підходи. У першому основним мотивом еміграції вважається забезпечення чисто професійних інтересів, а саме переміщення служить тільки засобом їх реалізації. Іншими словами, потреба в професійній реалізації, без задоволення якої проблематично надійне забезпечення персонального статусу і особистої гідності вченого, диктує зміну місця застосування праці і проживання. При другому підході мотив еміграції – прагнення до задоволення потреб в кращому комплексі життєвих умов, в розширенні і зміцненні індивідуальної економічної безпеки. Тут емігрант в першу чергу оцінює відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку держав вибуття і прибуття. Головна мета – сам переїзд в іншу, на його думку кращу, країну, а нова робота – лише засіб для існування.

---

²⁸⁴ Bernstein J.H. Occupational Continuity and Change among Immigrant Physicians from the Former Soviet Union in Israel / J.H. Bernstein, J.T. Shuval. *International Migration*. 1996. Vol. 33. № 1. P. 3–25.

Серед основних причин, що спонукають українських вчених та культурних діячів емігрувати за кордон можна виокремити такі::

- бажання і можливість покращити своє економічне становище за рахунок підвищення рівня оплати праці та інших надходжень, грантів;
- пошук кращих умов праці і життя за кордоном (кращих можливостей в медичному обслуговуванні, соціальному страхуванні, пенсійному забезпеченні, у цілому – в соціальній інфраструктурі);
- побоювання залишитися на батьківщині без роботи з урахуванням тієї мінімальної уваги, яка приділяється зараз в Україні розвитку науки.
- відсутність перспектив професійного розвитку;
- проблеми з підвищенням кваліфікації, можливостями участі в зарубіжних наукових конференціях і т.п.;
- відсутність можливостей щодо проведення наукових досліджень на належному рівні (відсутність фінансування, лабораторій, експериментальної бази тощо);
- неналежний рівень інформаційного супроводу наукових досліджень;
- незначний попит на наукоємну і високотехнологічну вітчизняну продукцію;
- падіння престижу науки в цілому по країні, корумпованість у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації ²⁸⁵.

Наслідки міграції наукових та висококваліфікованих кадрів безумовно є значною проблемою для країни, оскільки на підготовку молодих, активних, кваліфікованих спеціалістів було вкладено значні кошти, однак додаткову вартість ці фахівці створюють вже за кордоном. В цілому ж на основі аналізу фахових досліджень з цієї проблематики можемо виокремити як позитивні так і негативні наслідки інтелектуальної міграції (рис. 1).

---

²⁸⁵ Ховрак І. В., Приз М. Ю. Міжнародна міграція висококваліфікованих та наукових кадрів: участь України

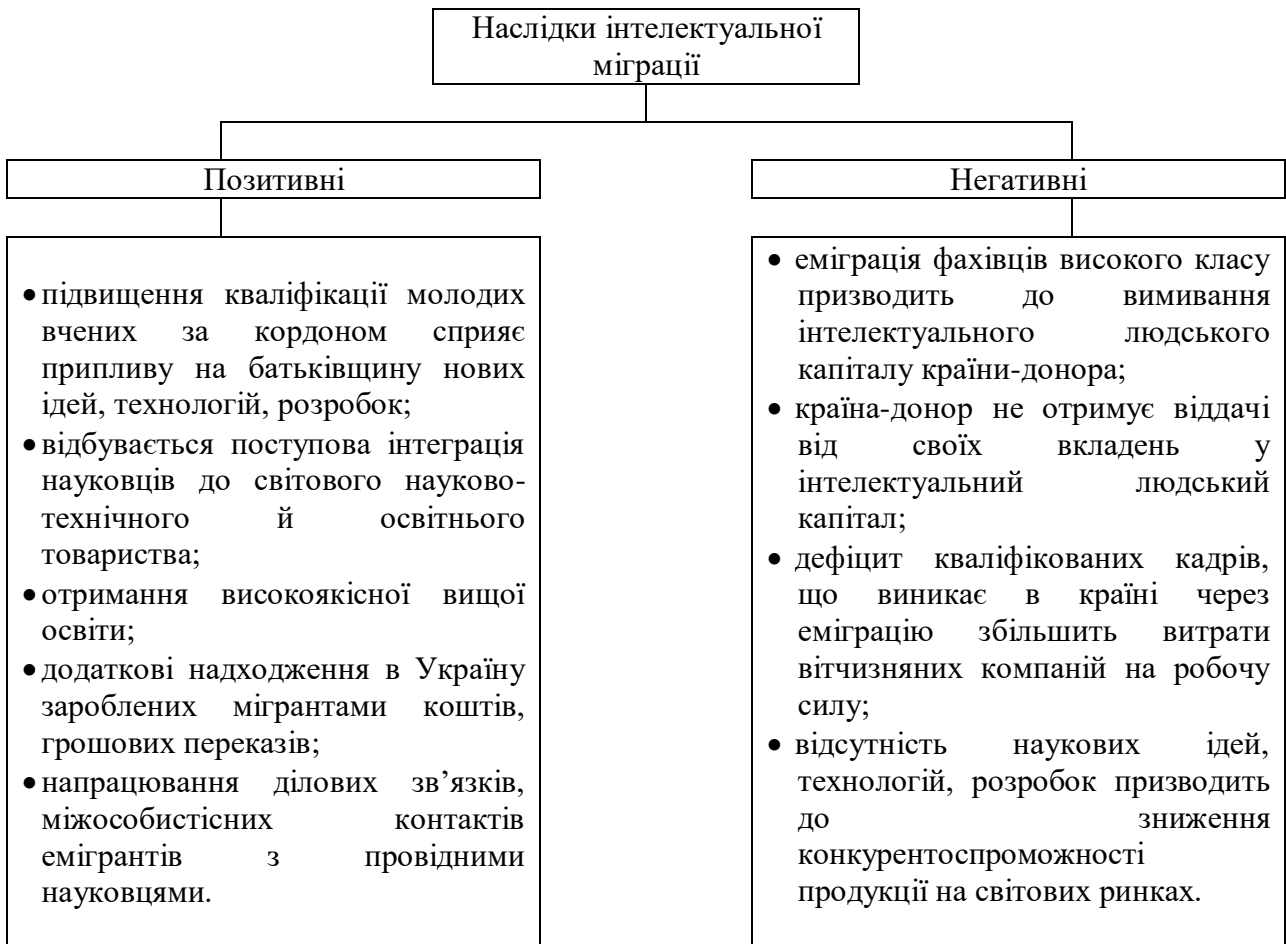

Рис. 1. Наслідки інтелектуальної міграції для України

У цих умовах Україні важливо проводити зважену міграційну політику, не розгубити національні інтелектуальні ресурси, зберегти інтелектуальний потенціал країни, для чого необхідно домогтися високої конкурентоспроможності держави на ринках інтелектуальної праці.

Основним механізмом реалізації нової парадигми може стати формування в Україні прозорих ринкових відносин в інтелектуальній сфері. Держава потребує цивілізованих відносин на національному ринку інтелектуальної продукції та інтелектуальних послуг, з можливістю прямого доступу на ринки виробників інтелектуальної продукції і її замовників з мінімальною участю посередників. На цих ринках повинен бути реалізований захист прав громадян на інтелектуальну власність.